

privy copy

Український літопис

№ 7-8

1947

Оберстдорф, 17.6.47

До Вп.Пана пполк Др.Б.ГОМЗИНА

Високоповажаний Борисе Володимировичу!

Наближається 20 червня — день Вашого народження, коли Вам сповняється 60 років життя. Цей ювілейний для Вас день хотілося б мені якось відзначити.

На протязі багатьох років і до останнього часу Ви були одним із найближчих співробітників мого чоловіка. Ви усеї той час стояли міцно на сторожі Гетьманської Ідеї. Праця була тяжка та невдячна. Але, незважаючи на все те, як і на невідрадні життєві обставини, Ви проявили багато енергії та жертвенної праці на користь Гетьманському Рухові, а тим самим і для добра української справи в цілому.

Мій чоловік це бачив і цінив. Це тому він Вас в Меллінгені, передчувавши близьку катастрофу, покликав на таке високе та відповідальне становище, яке свого Наступника. Цей покладений на Вас обов'язок Ви сумлінно та ретельно виконали до кінця, будучи вірним ідеї, яку персоніфікував мій чоловік.

Зі свого боку мені теж хотілося б Вам подякувати за поміч мені особливо в перші часи після смерті мого чоловіка. Людям зі сторони може часом здаватися, що не було все гаразд.

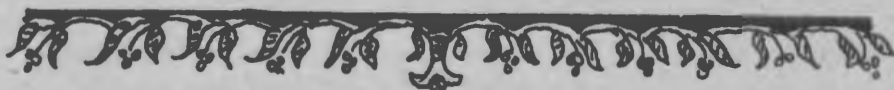
Але, взявши під увагу всі подробиці та надзвичайно тяжкий матеріальний та життєвий стан, в якому Ви в цілому Вашою родиною опинилися, я цілковито Вас розумію та справедливо оцінюю ситуацію.

Щи я висловлюю свою щирю подяку Вам за виявлену Вами мені поміч на Вашому становищі, яке Начальника Союзу Гетьманців Державників, та за цінні поради, які Ви мені часом давали, і які були спрямовані на користь нашого Діла.

Я сподівався, що Ви і надалі стоятимете непохитно на сторожі інтересів Гетьманського Руху та, в міру Ваших сил і можливостей, будете помішником як мені, так і синові могому Данилові.

Сердечно вітаю Вас і цілу Вашу родину.

*Щиро Вас поважала
Олександра Стороженко*

В. Євтимович

Зусильний стиль БОРИСА ГОМЗИНА

(В 60-ту річницю народження)

Великий французький учений-енциклопедист Бюффон учив, що "бтиль - це людина", тобто, що на кожному людському творі відбивається дух його творця. Тому людські твори, в чому вони б не проявлялися, бувають і мудрі і не мудрі, величні і ганебні, благородні і нікчемні, прекрасні і бридкі і т. д. Кожен з них має свій "стиль" - кожен позначений - натхненний духом свого творця.

Найбільшим твором кожної людини є її власне життя в усіх його проявах - у боротьбі за існування, в злетах і упадках - життя, як сума творчості з усіма властивостями "стилю", як того найприметнішого для даної людини, що відрізняє її від інших. Бо ж - "бтиль - це людина".

За ілюстрацію до життєвого "стилю" Бориса Гомзина може послужити такий історичний документ з часів української визвольної боротьби 1919-20 рр., як службовий рапорт, що його подаємо нижче / з додержанням правопису/:

Український
Старшина Зв'язку
- п р и -
Головному Польському
Командуванню

. грудня 1919

ч.-----

м. Варшава

П. Сотнику Булгаківу

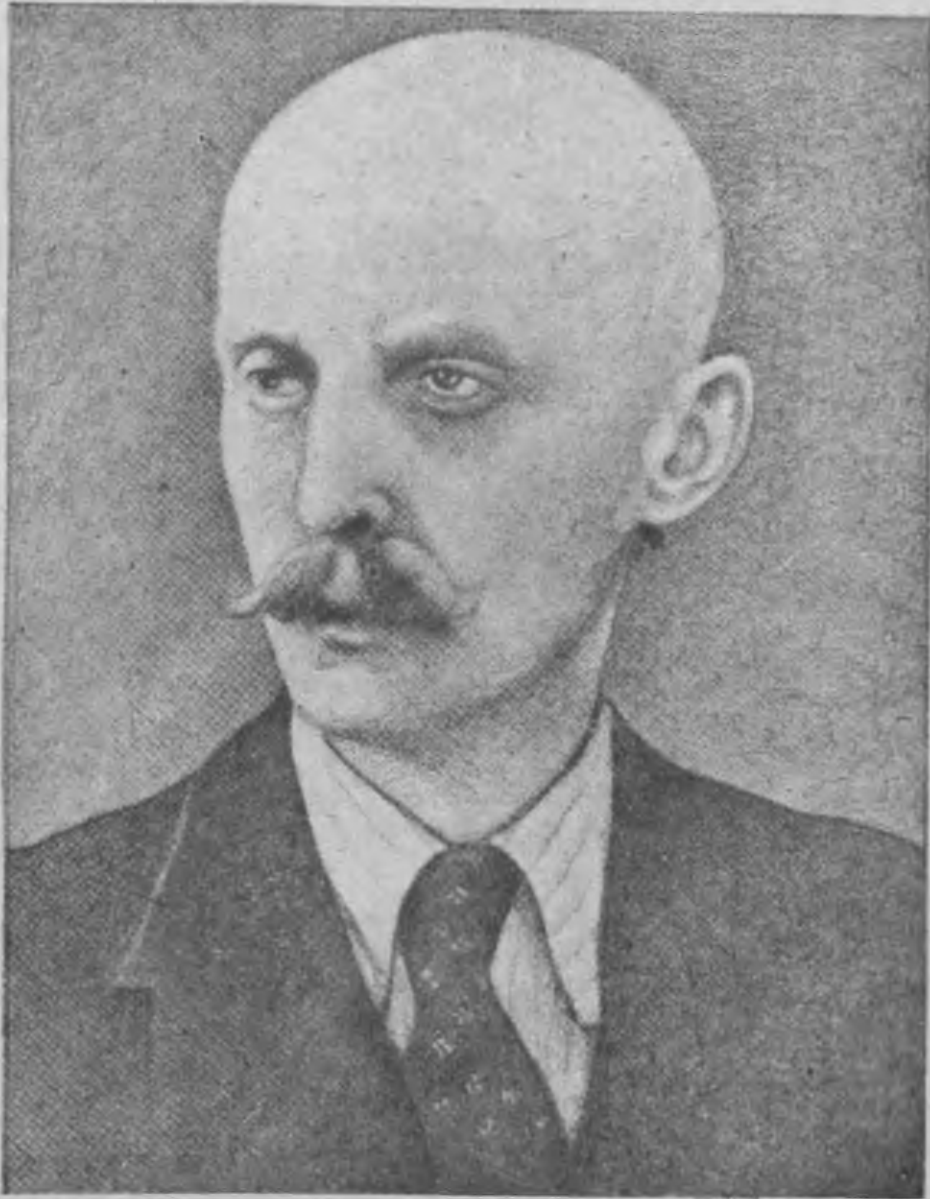
Доручаю Вам довести всі бумаги до па-
на Головного Отамана і розказати
все як було.

Передайте йому що після того що я пе-
режив нема радії жити. Дай Боже счастья
нещасної Україні.

Ос. Гомзин

Коротка історія, що привела до повстання цього документу бу-
ла така: Голова Української Дипломатичної Місії в Польщі дору-
чає осавулові Гомзинові доставити на фронт Головному Отаманові
С.Петлюрі великої політичної ваги повідомлення.

Полякам залежало на тому, щоб це повідомлення до адресата не
дійшло, - щоб через затримання важливої інформації дезорієнтувати
С.Петлюру і цим вплинути на його політичні потягнення на користь
польської сторони. Поляки повели справу так, що осавул Гомзин з
С.Петлюров в дорозі розвинувся і повідомлення не доставив.

Борис Гомзин

Вихований в лицарських традиціях одного з найліпших кол. імперсько-російських полків, осаул Гомзин розважає: 1/ Поляки діяли підступно, 2/ Він сам - вільно чи невільно - не виконав доручення, від якого багато залежало для української політики.

Тому він мусить: 1/ Запротестувати проти підступно-зрадливої гри поляків і 2/ Покарати себе самого за невиконання наказу.

Рішає твердо: - "Мертвій сраму не імуть" і діє оскоро: стріляє до власних грудей! - Діє, як патріот, що не може пережити неслави рідної армії. Діє, як гоноровий старшина, що не може пережити власного недотягнення. Діє, як чесна людина, що не зносить брехні!

Доля, однак, вирішила інакше - рана, хоч була тяжка, але не смертельна, і осаул Гомзин, на щастя, лишився при житті.

Цей стріл до власних грудей в житті Бориса Гомзина став моментом переломовим.

Передомовість цю найкраще пояснює сам Б. Гомзин в автобіографічному оповіданні "Романтик".

Відповідник Автора в цьому оповіданні, естник Боринський, говорить: "... я не вбив себе, а разом з тми не вбив брехні і спекуляції, що вдерлися і кубляться в нашому русі, але я вбив у собі наївного, довірливого молодика, а з його труну встав новий чоловік, що вже добре знає ціну "словам" і "ділам" тих сучасних панів звагалі, а наших зокрема. Той умер, щоб дати місце іншому, що буде жити, жити для того, щоб на місце брехні поставити правду і лицарство, але цей новий має найголовнішу зброю - досвід."

Яка була реакція на цей стріл в українському середовищі?

Боринський-Гомзин відповідає :

"Ширий відгук у молодших, що їх не зачепив отруєний повів доби і розрахована спекуляція, або ж роблена байдужість у старших, що вже засмакували " корита". "Тверезі реалісти" оцінили Бориса Гомзина, як "наївного романтика".

Набутий досвід допомагає Б.Гомзинові знайти своє місце в українському світі - він одходить од тих, що, мачи за ідеал "корито", творять-ширять в українському житті брехню і спекуляцію, і по періоді шукання й переоцінки цінностей у р.р. 1920-25, приєднується до тих, що в своєму поступованні намагаються на місце брехні поставити правду й лицарство.

До Гетьманського Руху, в якому Б.Гомзин працює від 1925 року, він приносить свою молодечу-чесну й безкомпромісну - романтику і куплений дорогов цінов досвід.

Цей досвід у творчій праці Б.Гомзина, в її цілокупності - як поета, письменника, журналіста, філософа, ідеолога й політика - виражається зокрема в його здоровому скептицизмі.

Гомзин-скептик, однак, не забуває Гомзина-романтика. Його скептицизм подібний до справного млинка, який від зерна-істини одвіває послід-полову суперечностей, нарочитих викривлень, спекулятивних тенденцій та крикливо-реklamних і брехливих гасел. Тому життєвому стилю Б.Гомзина прикметні такі риси, як віра в Ідею, вірність обов'язкові, безкомпромісовість у справах принципових, -суворість в оцінці людей і явищ.

Людей такого життєвого стилю в організаційно-громадському житті вважають за "тяжкі характери", і в умовах української дійсности витримати цей стиль не легко, бо люди цього стилю мають не тільки численних противників, а й численних ворогів.

Коли в боротьбі з чесними противниками сторони зобов'язує взаємне лицарство, що, не переносючи окремих моментів боротьби в площину особистих поррахунків, робить боротьбу цікавою і приємною та для справи, за яку її провадиться, корисною, то вороги з правникою воють " всіми і всякими" засобами, між якими не бракує клевети, очорнювання й підступу.

І треба великої сили духа, щоб у такій боротьбі не зневіритися і встояти.

Встояти в цій боротьбі можуть лише ті, що безоглядно вірять в ту правду, яку вони ісповідують, перемагають же у ній ті, що подібно, як Борис Гомзин, мають "Горі серця", бо вірять, що "Поночі день приходить!... Іде веселий день! На згарядах, на попилищах стає вже храм новітнього життя".

Самі вірять і всіх інших вірити закликають:

"Вперед ідіть! Горі Серця!
Per aspera ad astra!"

Ю. Косач

Тисеменик БОРИС ГОМЗИН

(До 60-річчя з дня народження)

Я ж іскра, що на хвилину блинула,
Запалена в Твоєм вогні.

Б. Гомзин "Тройзілля"

Як поет Борис Гомзин, біографічно й психологічно зв'язаний з поетичною генерацією першої світової війни й революції 1917 р., відбиває настрої й трагедійність тієї проміжної бурхливої доби. Його збірка "Тройзілля" /Прага, 1928/ доходить до нас, як зацікавлений відгомін символізму. Ніжність, елегійність, сумовитість, рефлексійність — панівні мотиви, де-не-де перемішані зі спробами філософських медитацій. Формально-це відзвук "Молодої музи", імпліцитно раннього Тичини, інтелектуалізм, як у спорідненого духово Г. Михайличенка або Д. Загула.

Не чути в цій поезії ні дзвіноків кованості вірша неокласиків, дуже віддалено звучать укування футуристів, мало що єднає Гомзинову лірику з її сучасниками, побратимами вигнання, основниками "празьких Аген" української поезії — в тім також старшинами армії УНР, що проходять, як і Гомзин пекло війни й таборів — Д. Дарагана, Є. Маланка.

Задивлений... задуманий лежу...
Бренить в акерді ароматне літо.
/... злітали тихо горлиці у жито.../
Привітно поцілунками голубить вітер
І я — не я! Хтось сонцем перевитий...

/"Гармонія"/

В цих рядках пізнаємо силу геніяльного автора "Соняшник Клідрнетів", що його духмяна тіль тремтить над усією поезією українською 20-х років, а його "І я — не я, лиш ірля, сон" стає наче б маніфестом для цілого покоління сучасників. А Гомзинове "це силе смутку чарами зима" й таке типове "Ой там за хмарами сміється хтось" — нагадує й про присутність другого божества поетів, правда вже не проміжної, а гаснучої доби — О. Олеса. Впливу цих двох учителів Гомзин-лірик не вчасні перебороти. Він не може перебороти й давнішого, анахроністичного вже в 20-х роках, погляду на поезію, як на "розраду одиноку": поезія його, як у всіх символістів, це привід до жахання, смутку або стану пантеїстичної "енгармонійності". Правда, він силкується іноді вийти поза ці межі суцього егоцентризму розгубленого й розміреного інтелектуаліста:

Гей! летіть! мої ви діти,
Крою серця аміті,
Упадіть на стерні звуком.
З них повстаньте гнівним гуком,

Гнівом тисячеголосним,
Жнивом тисячеколосним —
Воли світлої нестримним —
Всемогутнім творчим гнилом,

але полум'яні прокламації й вирокування, як і спихевий тон поета — "імператора залізних строф", "динамомайстра, будівничого" йому органічно чужі. Властивий тон лірика Гомзіна болісний, елегійний, сказали б ми, Франківський, в доби гіркої самотності й глухого одчаю:

У довгій ночі самотні, без сну,
Все слухаю вітру ридання — — —

Чорний песимізм, сливе зневір'я, іноді повне заломання:

Де ж та сила молодеча?
Радість, сміх, надії?...
Всюди сміток... порожнеча...
Стомлені всі...
Де ж та віра молодеча?
Для чого ж ті рани?...

"Сльози", "скарги", "ридання", "журба", "зідхання", "печаль", "забуття", "самота", — ось світ, у якому живе поет, що почуває себе кричущо сиротливим серед чарторію життя, яке є "одним великим кінотеатром", що навіть не силкується шукати собі енергії на подолання свого безнадійного песимізму.

Зі стогном хилишся доземно:
Куди іти оттак без керми?...

На тлі майданно-громового оптимізму такого Еллана-Блакитного чи й одчайдушної романтики такого В.Сосюри — по той біч, а по цей біч у порівнянні з вольовою наснаженістю Д.Липи, Є.Маланюка й інших сучасників-емігрантів, Гомзінова лірика вражає своєю безпорадною заплаканістю й зневіреністю. Не дивно, що "Троїзілля" в 1928 році звучало вже дуже запізно і хоч не позбавлене, безперечно, прикмет обдарованості й проникновеності, мало промовляло до українства, наснаженого волею до походу, до зростання, до перемоги.

Борис Гомзін завершував сливе "останнім хоробрим" приємком символізму й в естетично-літературному й в соціально-літературному аспектах.

Автім сила Гомзіна не в ліриці й "Троїзілля"; ця чепурна й лагідно-песимістична книжечка, відкривала ті комплекси Гомзінової складної душі, які для цілості його появи, як творця, були неістотні. Лірика "Троїзілля", датована здебільша рр.1918-23, відбила, безсумніву ще не-визрілі внацькі нуртування, період формациї, незакінченої боротьби за свою суверенність, поетові ідеї шукання. "Еклезіяст" — своєрідна філософічна поема Б.Гомзіна, написана значно пізніше, становить вже дуже яскраву й зовсім відмінну ланку його творчості. Її клімат похмурий і грізний, але аж ніяк не нагадує інтелігентського квиління й ридання доби — "Троїзілля".

Ті, що лише спочивають, хай ідуть домів —
не до них мова моя!
А до тих, що тремтять од нестримного бажання
творити.

Тут уже не можна б було сказати словами ж Гомзина, як це хотілось сказати, читаючи "Тройзілля"

... Як опорожнила душа його,
Як опорожнивала думка його,
Як адрибніла воля його,
Як змарніла сила його,
І як спавало серце його...

Тут справді існує один лиш імператив:

"Хто не йде наперед, хто не родиться щохвилини, той вже вмер!"
Ненависть до людської черви, до рабів, до бюрократів і доктринерів-схоластиків / що "самокінь прикололи себе ланцюгами думок до важких догматів"/, поклик до повного, смілого й творчого життя!

Життя є творчий рух у безмежній таємниці всесвіта.
Хто хоче жити, хай іде зі мною...

Похвала "лицарям - світлим мужам", що "йдуть твердою дорогою", з вінками на чолах, а "вінки їхні з западних квітів", що звуться:

Непехитна воля, щирість,
Чесний бій і чесний мир",

упевненість протє, що "сила творить право", але "не бездушних гармат і сліпих мечів", а сила "великого слова"...., який великий шлях пройшов Борис Гомзин, яку неовору відстань! Поему "Еклезіяст" треба вважати найвищим досягненням Гомзина й одним із центральних творів української літератури 20-х років, на жаль, так мало й не-своєчасно відомим.

Правда, вплив філософії Ф.Ніцше, політичної доктрини Ж.Сореля й західних традиціоналістів, життєдайний для зміни світогляду поета, з пасивістичного на активістичний, олідний на "Еклезіяст", але він не вбив індивідуальності митця, а загострив її й допоміг йому не тільки визволити свою особистість з-під розпливчатого інтелектуалізму раних символістичних ліричесь, оформити мистецький світогляд, але й організувати раз на завжди і то дуже жорстоко власну національно-чітку й не вгнуту свідомість:

Народе мій, чий геній утворив
Тараса і Богдана, де сила твоя?

Скорбимо цілим серцем овоім за великим і світлим,

що в душі рабів кине насіння
нестримної волі до творчої радості...

"Еклезіяст" - могутній, завершений мистецький твір. Років самотності й вигнання треба було, щоб учасник визвольної війни- "останній символіст" Б.Гомзин, освідомив собі глиби пережитої всенародної і особистої трагедії та найшов вислів своїй волі до чіткості форм національного пізнання й національної віри. І вибір такої, а не іншої форми "Еклезіяста" виправданий поготів важливістю теми й філософської концепції. "Еклезіяст" це не лише світогляд модерної людини "віку активності", класичного віку війн і революцій, але це ціла програма українства - месіянстична і гуманістична, це - модерна "книга Биття" українська.

Горі серця! Хай промені від них проникнуть
темнені покручених доріг.

По ночі день приходить!

Я чув вже, як брязкотить його профіль.

Іде! Іде веселий день!

На згаріщах, на попелищах встає вже храм
новітнього життя!

Ідіть! Вперед ідіть! Горі серця!

Per aspera ad astra!

Так кінчається "Еклезіяст" і в перспективі поліття треба оцінити його, як видатне явище нашої новітньої літератури у соціально-функціональному розумінні, тієї ж міри, до країв творчості сучасників Б.Гомзина - історіософічні поезії Б.Малашика, Ол. Стефановича й ін. Друкований у Літературно-Науковому Віснику "Еклезіяст" Гомзина формує - грядуче покоління, молодь вірної чину, "світлик мужів непохитної ваги, чесного бою й чесного миру..."

З "Еклезіястом" з'являється й пізніший твір Бориса Гомзина "Братичні думки" /Прага, 1931/. Пів-літературний, пів-публіцистичний збірник нотаток мислителя-українця, мандрівника через життя, що гостро й болючо відчуває слабощі власного суспільства, радіє його осяганням й показує дорогу. Виражає гострий інтелект автора, його велика тверезість, рідка в добу фразеологічного матлярства й нехлюйства /30-ті роки/, дотепне зіставлення реалій, тез і антитез, щоб творити синтезу. Думки, що залишаються:

"Отож, лишається нам тільки духовна сфера. Й тут маємо широке поле, бо тільки наша вкладка в духову скарбницю вселюдства, створення нами різних уселядських цінностей, дасть нам можливість стати на рівні з іншими, що живуть уже повним життям, і виправдає часове захитану рівновагу."

"Братичні думки" ставлять на грані літератури. Це памфлети, афоризми, літературно-філософічні есеї, де розгорнено генеральні ідеї "Еклезіяста" - засаду активності й творчості, енергетизму, творчого насильства, героїчного життя, національної самоповаги й гордості, духовної концентрації, етично-морального наказу, відповідальності письменника перед суспільством, влади, врешті світового призначення України /"Із України світло!" й "Україно! ти покликана до великої творчої боротьби за спасіння людства! Ти покликана з'єднати розпоршені вівці єдиного стада Христового, щоб нести світло блискуче на боротьбу з полчищами тьми" /ст.26./ "Братичні думки" - розбудова ідей "Еклезіяста" й напрямні дальшої пізньої публіцистичної діяльності Б.Гомзина. Рідко хто з українських есеїстів, політичних письменників і публіцистів досягав такої ідейної виразистості, водночас, цілковито вільний від усякої бомбастики й дешевої "шапками-закидальської" демагогії. "Братичні думки" з 1931 року актуальні й сьогодні. Й завтра читатимуться вони з негаснучим інтересом.

Б.Гомзин блискучий прозаїк. Яка шкода, що не маємо від нього ні роману, ні повісті! Його оповідання "Романтик" - історія українського старшини, що під впливом національної трагедії, хаосу, доби отаманії, занепаду почуття честі, хоче заподіяти собі смерть, та новела "1918 рік" свідчать про величезну обдарованість Б.Гомзина, як оповідача. Нічого з імпресіоністичної розхристаності, з композиційної безпорадності всіх тих, що намагалися як чи так відбити визвольні змагання. Скупий і лапідарний стиль "Мирона Бур'янина" - автора "Братичних думок" заокруглюється в ядерну мову образів Б.Гомзина - мистця. Особливо "1918 рік" являє собою майстерну спробу відбити цю поетично-розбурхану, страшну, але величезну

й героїчній добу. Тут Б.Гомзин емпіріоніст, хоч і з тенденцією до реалізму, та він відмовляється від натуралістичного крпіткого додання деталей. Він, як і Д.Липа в "нотатнику" блисківково по-тує рухи людей; подій, вивертає, углиблює істоту речей, показує безжалісним роєтним темряви людської душі й опішить, опішить ув"язнити в слові кожний шляхетний порив.

Ось початок "1918 року":

"Ех, яблочко, та куди котішся!"

Хрестом лягли шляхи. Один зі сходу і на захід, другий із півночі й на південь. Жовтими блядами простяглись, а по блядах чорними гадьками лискучими рейки залізні по-повали туди й сюди..."

Із Д.Липов еднає Гомзина шляхи до огерізовування буденного, до постиглості, до романтизму. Той же раптовий, зв"язкий стиль зосередженості: видно, як автор вчився і любить учитись у західних майстрів. І вразі із тим Б.Гомзин яскраво відрізняється від Липи, умінням дивитись глибше, людяно, без гордості й байдужості недоторканного романтика-байроніста; любов"ю до "малих речей", до "менших людей", до диніх слабощів. І "Романтик", а ще більше майстерна новела "1918 рік", дають картину Гомзинових можливостей у прозі. Яка жкода, повторюємо, що ця проза залишилась тільки фрагментом його багатогранної діяльності. Тонкий опостерігач, мис-тець із мислительськов рівновагов, з очима маляра, міг би дати нам великі полотна, міг би дати нам монументальний роман з доби 1917 - 1921 рр. - саме те, чого так нам недостає...

Тах фрагментарність і в іншій галузі, де блисла Гомзинова обдарованість: у драмі. "Кров кличе" /1935/ це, неперечно, тала-новита психологічна п"еса з тематикою 30-их років, що здобула собі місце в нашому театрі і виявила поважні можливості авторові й у драматургії. Не тільки за для свіжості проблематики: йдеться в п"есі про поклик крови, який пробуджує приспане національне життя й веде до героїзму, конкретно до чину в лавах української військової організації. Але ця п"еса виявила зв"язок духовості автора з духовістю Заходу, саме те, чого не достає нам у наших драматургів, які не від Винниченка даремно змагаються за визволен-ня від Східнього ліричення, щоб збагнути істоту драматургії - первень трагедійності. Борис Гомзин, як драматург немає нічого спільного з натуралізмом псевдодрам Винниченка, ані з романтиз-мом сучасників драматургів. Його п"еса - чітка аналіза станів душі, стягненої вузлом конфлікту. Звідси відкривається дорога до справжньої драматургії, до зрозуміння трагедійного.

Раздумування:

як поет, Б.Гомзин від занепадницької лірики з-під знаків пізнього символізму, пережив різкий перелом у напрям-ку "трагічного оптимізму" й виявив себе вдумливим поетом-філо-софом, давши непроминальний твір "Екклізіаст", верхів"я україн-ської філософічно-світоглядкової поезії. Як нбведіот-відзначив себе кількома експресіоністичними, за стилем, яскравими фрагмен-тами, водночас виявив себе неменш талановитим памфлетистом і драматургом. В гроні письменників, що виступили на літературну ниву в 20-их роках, займає Б.Гомзин одну з цікавіших і наскрізь самостійних позицій. Ідеологія Б.Гомзина, як письменника, складала-ся в 20-их роках зовсім виразно: це представник ідеалістичного письменства в ясним етично-моральним наказом, вірний своїй наці-ональності, натхненний іі джерелами, іі традиціями. Подекуди - /особливо в памфлетах/ Гомзин - націоналіст, західнього романсь-кого зразка. Традиціоналізм Барреса й Мораса йому здається най-ближчий. Це - прив"язаність до ґрунту, до предків, це племінна ві-ра в свій народ! Іо більше - Гомзин месіаніст. Новий лад всесвіту

Йому не ввижається інакше, як за участю України. Але в його творчості не слідно націоналістичної виключності, закорузалости соліпеїзму, його націоналізм людяний, справедливий, дедалі — спертий на християнських началах:

"Український нарід є народом покликаним і обраним.
І шлях його через терни й Голготу для спасіння
людства в ім'я любови."

„Братичні думки“, сторінка 27/

Це все дає право вважати Бориса Гомзина винятково проникновенним, гуманістично заставленим письменником — влибачимемислителем. Він є з породи тих письменників, які не творяться суспільством, а які самі творять і формують суспільство. Б.Гомзин — на передових, на найбільш виступаючих становищах нашого національного духу в цій добі його наступу.

Політичний діяч, публіцист, активіст — Борис Гомзин заслонило згодом Гомзина — тільки письменника. Дедалі знає його наша спільнота, як послідовного й високо-ідейного керманича нашого неомонархістичного руху, як переЄмника ідей В.Липинського, як прапорносця українського консерватизму. Широко відома його публіцистична діяльність в поточній пресі, в гетьманських органах і збірниках; на рідних землях, в еміграції в Європі й в обох Америках знають і цінують Бориса Гомзина, як невгнутаго й палкого, але враз із тим і вдумливого публіциста, історіософа, полеміста, політичного письменника.

Але як потрібно, щоб це саме суспільство довідалося і про творчість Б.Гомзина — поета, прозаїка й драматурга, тонкого і ніжного спостерігача життя й людей, виключного в своїй вірі в велике вселюдське "світло в Україні", мистця великої культури, гуманіста, християнина, й патріота!

Нехай у 60-річчя письменника це не буде тільки шетним бажаням. На перевидання чекають і "Екклізіаст", і "Братичні думки" й інші писання Бориса Гомзина. Вони бо є тими творами, що до них суспільство завжди звертається в духовій потребі й завжди находить у них красу й мудрість.

Важить терези цих двох відвічних правд і сьогодні ділить долю своєї нації, горіючи її радостями й смутками, Борис Гомзин — поет-мислитель з іскроколу Божого Вогню запалений хорунжий "вічного знаку Буття", — український письменник-воїн.

Г. Д.

29 квітня 1918 р. у світли "Споминів" Гетьмана всієї України Павла Скоропадського

В нас гетьманців-монархістів увійшло вже в певну традицію обходити день 29-го квітня святочними зібраннями. 29 квітня — це пам'ятний у новітній нашій історії день, — день великого чину, коли в княжій столиці Української Землі, — Золотоверхому Києві, після 154-річної перерви — після скасування Москвою в Україні Гетьманства — відновлено цю історично-традиційну форму нашої державности. Це велике історичне завдання, це прагнення багатьох поколінь українських патріотів-державників здійснив нащадок старого українського гетьманського роду Павло Скоропадський, взявши предківську гетьманську булаву в свої руки.

Тут я бажав би відсвіжити в нашій пам'яті події 29-го квітня, як вони виглядали в світлі "Споминів" Гл. пам'яті Гетьмана Павла Скоропадського. Ці "Спомини" надруковано в збірнику "Хліборобська Україна", що виходив в 1920-1925 рр. у Відні.

I.

Передовсім цікаво встановити, коли саме будучому Гетьманові, тоді ще генералові Павлові Скоропадському, прийшла ідея відновити в Україні Гетьманство. Про це Гетьман у своїх "Споминах" пише так: "Ще на початку березня 1918 р. я зовсім не думав про відновлення Гетьманства, а лише про утворення сильного авторитетного українського уряду, що зумів би завести в Україні правопорядок, утворив би свої власні збройні сили, перевів би земельну реформу і т.д. Навіть думалось про коротку диктатуру. У цих своїх замірах я хотів спертись на національносвідомих українських старшин і козаків".

Але, як оповідається в "Споминах", десь з половини березня відношення межі Українською Центральною Радою й німецьким командуванням в Україні стали псуватись і далі відношення ці все більше загострювались. І тут сталося дві події, котрі дуже заважили на тих відношеннях. Перша подія така: коло 20-го березня приїхало з Полтавщини до Києва кілька сот селян-хліборобів, які домагались від Центральної Ради скасування в ІУ Універсалі того місяця, де оголошувалось соціалізацію землі. Далі ці селяни домагались, щоби й їх представників було прийнято до Центральної Ради.

Поява у Києві цих полтавських селян — дійсних працівників коло землі та їх вимоги до Центральної Ради зробили на українське громадянство велике враження, бо це показало, що Центральна Рада не є виразником волі цілого українського народу. У самій же Центральній Раді це викликало велике замішання. Проте Центральна Рада тих цілком оправданих домагань полтавських селян не задовольнила. Тоді селяни постановили скликати до Києва з "їзд хліборобів із цілої України. З"їзд той було призначено на 29 квітня.

Друга подія — це був ввід німецького озброєного відділу в Центральну Раду під час її засідання та арештування кількох членів Уряду.

Цей вчинок німців пояснювали тоді так: німці закидали Центральній Раді, що вона непрацездібна, що її влада далі Києва не сягає, а тому на селах панує анархія й поля не засіваються. Отже, німці боялися, що Ц.Рада не зуміє виконати взятих на себе за Берестейським договором, щодо центральних держав, зобов'язань. А тому весною командуєчий німецьким військом в Україні генерал Ейхгорн видав від себе наказа, щоб всі поля були засіяні. Це обурило Ц.Раду, вона вважала, що німці втручаються в її компетенцію, а члени Ц.Ради відверто з катедри почали виступати проти німців. Тоді німці перейшли до активної оборони, головню проти Ц.Ради і її уряду. Після цього всім стало ясно, що якоесь порозуміння і співпраця між Ц.Радою й німцями були вже неможливі.

Треба сказати, що ввід озброєного німецького відділу до Ц.Ради й арешт членів Уряду нічого спільного з гетьманським переворотом 29-го квітня не мав. Але тому, що той вчинок німців стався за кілька днів до перевороту, назовні було вражіння, що, мовляв, німці розігнали Ц.Раду, щоб хлібороби могли зробити переворот. Пізніше робились з цього приводу відповідні спростовання, але в таких випадках спростовання мало коли досягають своєї цілі, тим більше, що злобна агітація наших соціалістичних партій проти Гетьмана робилд своє.

У той час "Українська Народня Громада" в Києві, - це була нова організація, яку очолював сам будучий Гетьман; - дістала відомости, що німецьке командування в Україні має намір розпустити Центральну Раду й завести в Україні Генерал-Губернаторство. І тут, щоб запобігти цим німецьким замірам "Українська Народня Громада" рішила власними силами зробити переворот. І в цьому напрямі в "Громаді" велася підготовча праця. Робились також приготвлення до скликання з"ізду хліборобів.

Далі зі "Споминів" Гетьмана видно, що його найбільше турбувала присутність в Україні німців. Про це гетьман пише так: "У своїх замірах я мусів рахуватись із фактом присутності в Україні чужої мілітарної сили. Я знав, що це буде вимагати від мене величезного напруження сил і такту."

І 25-го квітня Гетьман дістав повідомлення, що з ним хоче бачитись Начальник Штабу німецької Оберкоманди в Україні, генерал Гренер. Побачення відбулося 26-го квітня; на ньому були присутні з німецького боку генерал Гренер і два німецьких майори, а з боку українського - Гетьман і перекладчики. Гренер почав свою розмову з того, що, мовляв, до нього дійшли чутки, що Гетьман хоче зробити переворот і що вони - німці нічого проти того не мають, але визнають вони Гетьмана тільки тоді, як він переведе переворот власними силами. До того ж часу, казав Гренер, німці будуть нейтральні. Розуміється, до якихось більших вуличних розрухів ми не допустимо; - закінчив Гренер.

Потім, як далі видно зі "Споминів", Гренер предложив Гетьманові текст умови з ним. Умова ця була повторенням артикулів Берестейського договору, але до нього німці внесли ще деякі значні додатки. Головніший з цих додатків - це була вимога, щоб Українська Держава віддала центральним державам усі лишки свого збіжжя. Додаток цей до умови, як і всі інші, Гетьман власноручно скреслив. Так само не погодився Гетьман і на валютіві умови, що були підписані в Бересті. Гетьман боявся взяти на себе валютіві зобов'язання недосвідченого фінансового відомства Уряду Центральної Ради.

"Після короткої словесної боротьби", пише Гетьман, "німці на мої корективи погодилися і я просив переписати текст умови по-українському і по-німецькому, і прислати мені її на квартиру. На

другий день умову було мені прислано й я її підписав. Таким чином, нейтральність з боку німців була забезпечена. Одне тепер треба було все докладно обдумати й розробити "план акції", щоб переворот відбувся без пролиття крові."

Крім того, Гетьмана турбувало ще те, що не було відповідних кандидатів для обсадження в новому уряді міністерських постів. Тому було вирішено тимчасово призначити Головою нового Кабінету Міністрів Миколу Устимовича, — це до часу, поки можна буде вже легально працювати і можна буде покликати на міністрів українських діячів із інших партій чи громадських організацій.

Тут цікаво заглянути у внутрішній світ, у психічні переживання людини на передодні великого її чину. Про цей момент Гетьман у своїх "вспоминках" пише так: "Коли все уже до перевороту було готово, я 28-го квітня після обіду замість свого звичайного одягу — кубанського хупана вдягнувся в цивільне убрання і візником поїхав на Володимирську Гору. Я сів на лавці коло самого пам'ятника Св. Великого князя Володимира. Публіки в парку майже нікого не було. Був чудовий весняний день. Передо мною в долині спокійно плив наш Славута-Дніпро, — свідок ще не таких переворотів. А далі ген-за Дніпром виднілися простори рідної мості Чернигівщини. Я ще раз там на самоті перевіряв себе; я роздумував над тими величезними завданнями і відповідальністю, котрі я брав на себе. Я думав, що як я не зроблю перевороту, то в мене назавжди залишиться почуття, що я не-рішуча слабодука людина і що я ради свого особистого спокою пропустив момент урятувати Рідний Край. Одне я рішив: "Будь-що будь, але на це діло я мушу йти." Потрафлю урятувати Рідний Край — буду щасливий, не вдасться мені цього досягти — буду мати чисте сумління, бо не маю я тут особистих цілей."

У той день увечері всі завдання між учасниками перевороту було розподілено, дано також відповідні накази військовим відділам, в яких було до розпорядимості не більше, як двісті людей. Чекалось тільки, що скаже хліборобський з'їзд, що мав зібратись наслідуючий день 29-го квітня.

Уже з ранку 29-го квітня хлібороби збирались до будинку цирку на Миколаївській вулиці, де мав відбутись з'їзд. Прибуло на з'їзд понад 6.000 уповноважених делегатів від хліборобів ріжної заможности з цілої України.

О 10-й годині з'їзд розпочав свою працю. Гетьман залишався на своїй квартирі, але весь час через своїх осяулів був у курсі справ про хід праці з'їзду. Перед полуднем осяули донесли Гетьманові, що настрої на з'їзді хліборобів дуже підвищені, що цілий з'їзд зайняв цілковито негативну позицію до Центральної Ради, особливо за її закон про соціалізацію землі.

Тоді Гетьман рішив не гаяти часу і поїхав на з'їзд. Прибувши до будинку цирку, він непомітно звійшов через бічні двері до зали засідань з'їзду і сів у бічній ложі. Тут Гетьман почув, як якийсь промовець у полтавській чумарці піднесенним голосом говорив: "Нам треба порядку, нам треба міцної влади, нам треба Гетьмана". І у цей час усі учасники з'їзду вставши зі своїх місць почали вигукувати: "Павла Скоропадського Гетьманом, нехай буде Павло Скоропадський Гетьманом, згода, згода..." "Була це для мене", пише Гетьман, "велика несподіванка, бо такої однодушности з'їзду я не чекав. Тоді я піднявся на якоесь підвищення і сказав, що я владу приймаю і докладу всіх своїх зусиль, щоб завести в Україні порядок і добробут". А після того голова з'їзду вигукнув "Молебень на Софійській площі". І всі учасники з'їзду відправились на молебень.

У Софійському Соборі Гетьмана зустрів єпископ Никодим. Він поблагословив і помазав Гетьмана святим миром. Потім усі пішли із Собору на Софійську Площу, де відправлено молебень. Хор співав "Многая літа" Гетьманові всієї України, а дзвони святої Софії благовістили про радісну вість цілій Україні. Про цей момент Гетьман у "Споминах" пише: "Були це для мене найщасливіші миті мого життя, було стільки надії, стільки охоти і завзяття до праці..."

А вслід за тим Гетьман видав Грамоту до Українського Народу, де оголошувалося, що Центральна Рада і її Уряд розпускаються, республіканський устрій в Україні касується і замість назви "Українська Народня Республіка" встановлюється назва — "Українська Держава". І далі, що суверенна влада в Українській Державі до скликання Союму переходить до рук Гетьмана. Також відновлювалось приватну власність на землю.

А до вечера 29-го квітня гетьманські відділи обсадили всі державні установи в Києві і без жадного вистрілу. У той же день увечері Гетьман переїхав зі своєї приватної квартири в бувший будинок губернатора. А на другий день у новій гетьманській резиденції в великій прийомній залі зібралися старшина, духівництво та представники громадянства для ставлення в Гетьмана.

Так почався перший день гетьманування нового Гетьмана всієї України Павла Скоропадського.

Свої спомини закінчує Гетьман такими словами: "Деякі українські кола злим оком дивляться на мене. Але я хочу сказати своїм співгромадянам слідуюче: "Пам"ятайте, що коли б не було мого виступу, то німці, розпустивши Українську Центральну Раду, просто обернули б Україну в свою колонію й українська державність можливо зовсім зникла б зі світової арени. А так Українська Держава існувала і показала світові, що Український Народ дозрів до самостійного державного життя."

II.

Безперечно, за Гетьмана була справжня Українська Держава — з Кримом і Чорноморською флотом, з Холмищиною, Підляшшям, Поліссям, й Гетьманський титул "Гетьман всієї України" вказував і на те, що до Української Держави мали належати також Галичина, Буковина і Закарпаття. Гетьманська Держава також мала упорядкований державний бюджет і міцну валюту. Ані за Центральної Ради, ані за Директорії державного бюджету не було, а всі видатки переводились з готівки Державної Скарбниці. За такої фінансової господарки, тобто без упорядкованого державного бюджету ні одна держава не може існувати. Гетьман за короткий період свого гетьманування зробив дуже багато для української науки й освіти. Було засновано Українську Академію Наук у Києві, два університети в Києві й у Кам"янці, а в Полтаві-Історико-Філологічний Інститут. Відкрито було також багато середніх і фахових шкіл.

Також одним із головних завдань Гетьмана була організація сильної української армії і флоту. Але здійсненню цього завдання перешкождала німецька Оберкоманда в Україні. І тільки коли у серпні 1918 року Гетьман особисто відвідав у Берліні Німецького Царя Вільгельма II, — тоді справа організації української армії набрала реальних форм. Треба сказати, що німецький цар зустрічав і гостив у себе нашого Гетьмана зі всіма почесностями, як суверена Української Держави. І весь Берлін підчас перебування там Гетьмана прикрашений був українськими прапорами.

Таким чином, уже в кінці серпня було укомплектовано північні кадри старшин і підстаршин для 8 корпусів, які мали бути базові

майбутньої української армії. А восени того ж року мали бути покликані до військової служби перші контингенти молодих воїнів з цілої України.

Отака була кипуча невтомна праця Гетьмана над будовою і зміцненням молоді Української Держави.

Проте не обійшлося без докорів, особливо з боку лівих українських груп. Гетьманові закидали, що в Уряді є русофільські впливи та інше. Коли такі русофільські впливи були, то вина в тому не Гетьмана, а винні в тому були самі українці. Бо ж відомо, що вже на другий день після перевороту Гетьман запропонував представникам українських поміркованих груп міністерські пости, але всі вони відмовились, за винятком Дм. Дорошенка, який прийняв портфель Міністра Закордонних Справ. Отже, замість того, щоб брати владу в свої руки і своїм досвідом помагати Гетьманові творити Українську Державу, - ті українські діячі просто збойкотували Гетьмана, а тим самим бойкотували і свою державу.

Уже восени 1918 р. всім було ясно, що Центральні держави війну програли. Отже, перед Гетьманом і його Урядом стояло завдання завести дипломатичні зносини з представниками Антанти та взяти заходів до визнання ними Української Держави *de-jure*.

Для цієї цілі Гетьман послав Ол. Шульгина, був. Міністра Закордонних справ за Центральної Ради до представників Антанти, що перебували тоді в Ясах. Про результати переговорів Ол. Шульгина в Ясах і про поворот його до Києва оповідає С. Шемет у збірнику "Хліборобська Україна", кн. I, ст. 87. Там С. Шемет пише так:

" 12-го листопаду 1918 р. я зустрів у Міністерстві Закордонних Справ у Києві Ол. Шульгина, котрий тількищо повернувся з Яс, де він вів переговори з представниками Антанти. На моє запитання, що він доброго привіз із Яс, Ш. відповів, що тільки федерація може врятувати Україну. Отже Антанта обіцяє нам всяку поміч, але при умові, що Україна погодиться на федерацію з Росією. Я просив Шульгина, - пише далі Шемет, - щоб він не докладав Гетьманові цієї справи в такій категоричній формі, бо це рішить уся справу. Шульгин, - каже Шемет, - яюсь здивовано подивився на мене і ми розійшлись!"

А на другий день новий кабінет Герболя оголосив у часописах декларацію про федерацію з Росією. На цей крок рішився Гетьман тільки для того, щоб врятувати Україну від большевицької загрози, бо ніякого російського правительства тоді не існувало і не було з ким федеруватись, а в Москві сиділи тоді большевики.

Отже від самих українців залежало повести справу так, щоб після знищення большевиків ту вимушену федерацію звести на ніщо.

Та провідники лівих українських партій цього не розуміли. Вони в спілці з московськими большевиками підняли проти Гетьмана повстання і гетьманську державу завалили. Але натомість Республіканської України вони не створили, а спричинили хаос, чим відкрили большевицькій Москві дорогу на Україну. Отак Наша Батьківщина попала в нечуване в історії людства рабство, яке триває там і донині.

Провідники повстання твердили та ще й досі твердять що повстання проти Гетьмана було піднято проти федерації, нібито за самостійність України. Але це не так. Бо ж відомо, що вже в липні 1918 року Винниченко таємно вів переговори з головою большевицької мирової делегації в Києві, Раковським, про поміч большевиків для повалення Гетьмана. Ці переговори велись на приватній квартирі тов. Міністра Внутрішніх Справ, соціал-демократа Ткаченка.

Отже, як бачимо Гетьман довіряв українцям помимо їх політичних переконань, кликав їх до співпраці, вони ж кували проти нього і проти своєї Держави зраду.

Далі провідники протигетьманського повстання — це ж були головні діячі Центральної Ради — всі були переконаними федералістами, усі проти самостійності України. Доказом того є всі чотири Універсали Центральної Ради, де все підкреслювалось, що, мовляв, ми не хочемо самостійності, а хочемо жити у федерації з Росією. Навіть у IV Універсалі Центральної Ради, яким оголошено самостійність України, знову підкреслювалось, що нас (тобто соціалістичних провідників Центральної Ради) примусив до оголошення самостійності тільки большевицький наступ на Україну. І дійсно IV Універсал було оголошено вже під большевицькими пулями та й прийнято його було на засіданні так званої Малої Ради, бо Центральної Ради вже не можна було скликати.

Це було 22-го січня 1918 року, а 14-го листопаду того ж року піднято проти Гетьмана повстання. Отже дійсні, переконані федералісти підняли повстання проти дипломатичної "паперової федерації", — такий парадокс можливий хіба тільки в українців. Та й тяжко повірити, щоби оті переконані федералісти за неповних десять місяців могли так змінити своє психічне настановлення і нараз стати такими самостійниками. Ні, причиною повстання була жадоба влади. Доказом цього є те, що скоро після повалення Гетьманської Держави голова Директорії Винниченко посварився за владу з головним отаманом Петлюрою і поїхав у большевицьку Каносу.

А Гетьман, передавши владу Директорії в грудні 1918 року, виїхав на чужину, де решту свого життя присвятив праці для української справи, для відбудови суверенної Української Держави.

Доля не судила нашому Гетьманові повернути на Батьківщину, яку він безмежно любив і для якої невпинно і так віддано працю-

Світлої пам'яті Гетьман Павло спочив у чужій землі, але його заповіт, його глибока віра в велич Української Держави і Нації хай будуть для нас — українців провідною зіркою на нашому тернистому шляху до відбудови суверенної об'єднаної Української Держави з Гетьманом-Монархом на чолі.

Проф. Ів. Марченко.

Останні роки життя і смерть Миколи Міхновського

Тіля повернення з діючої армії в 1918-1920 роках мені не доводилося бачити Миколу Міхновського. Пам'ятав тільки, що в 1918 р., в часи Гетьманської Держави, я зустрічав його прізвище в київських часописах - його перерахували кандидатом на найвищі урядові пости. Пам'ятав ще, що в 1920 році мій колега Федір Пошивайло захоплено розповідав про Міхновського, про його діяльність у Києві весною 1917 р., про його полум'яні вступи на народніх вічах. Пошивайло казав, що тоді, серед промовців особливо відзначався Винниченко й М. Міхновський. "Товариші!" - звертався до народу Винниченко й кликав до боротьби за здійснення соціальних вимог. - "Народе український!" - натхненно пророчим голосом кликав Міхновський до національної єдності й організованості, до боротьби за українські державно-національні ідеали. Величезні маси народу, мов зачаровані, слухали запальні промови Міхновського, які, робили величезний вплив на всіх.

Тому то, коли весною 1922 р. я довідався, що зустрінуся з Міхновським, то це мене дуже зацікавило й до певної міри заінтригувало. Перед тим у в'язниці я бачив багатьох бывших міністрів і керівних діячів часів Центральної Ради й Директорії, й усі вони мало imponували мені, - тоді ще зовсім молодому чоловікові. Невже в ці відповідальні, історичні часи наш нарід міг виділити тільки таких людей? - питав я себе. - Невже, зустріквши й цю людину, про яку я чув тільки похвальні вислови, я знову таки зазнаю розчарування?

Тоді, весною 1922 р., тікаючи від переслідувань Че-Ка, я подався з України, поїхав до Москви, а потім потрапив на Кубань. Знайомі українці з відділу нац. меншостей кубанського Відділу Освіти влаштували призначення мене викладачем математики до Українського Педагогічного Технікуму в станиці Полтавській. "Там викладає й Микола Міхновський" - сказали мені.

20. травня прибув я до станиці Полтавської. Невеличкий гурт педагогів українців, що працювали там у Технікумі, щойно пережили важку голодну зиму 1921-22 року й дуже бідували. Ще й зараз недоїдання, постійна турбота за злиденним шматком хліба створювали пригнічений настрій і постійне, немов безпричинне, загальне роздраження. В такому ж роді було й перше враження, що справив на мене Міхновський. Висока, масивна, бідно одягнена, схудла постать; весь час багато курив, подаючи гострі, уїдливі, колючі репліки, легко запалювався й сварився.

Але в скорому часі я побачив його й іншим. Кінчався навчальний рік; перед вакаціями студенти влаштували вечірку. Після виступів студентського хору й інших вокальних точок виступив з промовою Міхновський. Де поділася його роздратованість? Чулим і разом твердим, переконливим і разом наказувчим голосом закликав він студентів віддати всі сили для національного від-

родження, усвідомлення Кубанської України — "цієї сплячої царівни, що чекає на царенка, який би збудив її". Затаївши віддих, з напруженою увагою, слухали студенти ці вищі слова, які падали немов життєдайні волога на зсохлий родючий ґрунт. Вже тоді відчув я, що, не дивлячись на голодування й недостатки, Міхновський у минулу зиму не прогаяв тут марно часу, а провів велику національну роботу.

Надійшов час нового врожаю. Родюча кубанська земля щедро винагородила за минулі нестатки. При кращому харчуванні всі якось віджили, повеселішали. Під час літніх ваканцій пан Микола і я жили в різних кінцях станиці, але бачилися ми майже щодня, багато розмовляли. Відносини наші ставали ще далі, то ближчими й інтимнішими.

Прийшов вересень і початок нового навчального року. Раніш начальником Технікуму був Безсонів /колишній київський єпископ Нікой/. Незадовго перед моїм приїздом він виїхав до Москви. Гадали, що він і не повернеться. Тимчасовим завідувачем Технікуму був М. Гмиря /зав. адм. господарчою частиною/. І ось цілком несподівано на початку вересня з Москви з відділу "Нацмен" /національних меншостей/ надійшла телеграма, що начальником Технікуму призначається тов. Міхновський. Так і недовелось тоді докладно з'ясувати, яким чином на цей важливий пост керівника великої виховавчо-освітньої установи була призначена така виразно анти-совєтська постать, як п. Міхновський. Це був один з тих дивоглядів, яких було в перші часи совєтської влади, а особливо по лінії "Нацмен", якому підлягали українські школи на Кубані. Ці люди, які призначали Міхновського начальником Технікуму, очевидно не знали, кого вони призначають.

Микола Міхновський не ухилився від призначення, — навпаки він вирішив максимально використати нові можливості для ще ширшого розгорнення національної роботи. Як завідувач навчального відділу, я був його найближчим співробітником. Він переїхав для мешкання в будинок Технікуму; ми жили тепер у одній квартирі в постійних близьких взаєминах.

Ми працювали серед українського населення Кубані, яке цілком зберігло свою національну окремішність і самобутність, розмовляло чистою українською мовою, зберігло стародавній український побут і звичаї, але значна частина його зовсім не мала національної української свідомості. "Навіщо нам вивчати українську мову й літературу?" — питали в перші часи деякі студенти Технікуму, хоч самі вони дома розмовляли тільки українською мовою...

Перед українськими дітьми на Кубані стояла велика, дуже важлива й відповідальна задача: збудити національну свідомість і духово повернути українському народові фізично й духово може найкращих, найміцніших, найздоровіших його синів. З властивими йому запалом, з самовідданістю, з великою енергією, талановитістю, умінням взявся Міхновський за цю справу.

В ті часи, коли совєтська влада вже провадила скрізь уперту послідовну боротьбу проти українського національного руху, станиця Полтавська на Кубані була єдиним місцем, де, як на совєтські обставини, в широкому розмахові велася інтенсивна українська національна робота.

Правда, деякі специфічні обставини сприяли цьому. До того часу на Кубані слабо проявлявся український національний рух. З другого боку Кубань незадовго перед тим була основною базою денікінської Добровольчої Армії. Тому — то місцеві представники совєтської влади й комуністичної партії мали головну задачу

ним боротися з дензкінцями, так званими "кадетами", яких вони скрізь вишукували. Здебільшого це все були малокультурні люди, без широкого політичного світогляду й вони слабо розбиралися в різних відтінках політичної думки. З українським національним рухом і його цілями вони були мало ознайомлені. Терміни "самостійник", "жовтоблакитник" були для них просто незнайомими.

Ці представники советської влади допитувалися і у нас, чи немає серед нас "кадетів". Ми мали змогу цілком широко одхрещуватися од таких обвинувачень. В своїх виступах ми іноді теж виступали різко проти "білогвардійців", заявляючи, що тільки ми здійснюємо справжню советську національну політику. До певного часу нам цілком частило в цьому, що створювало для нас досить безпечну політичну позицію. З значною долею певності можна сказати, що ми мабуть могли б досить довгий час спокійно вести культурно-національну роботу, не наражаючись на важку небезпеку.

Але не таким був стиль діяльності Миколи Міхновського. Те, за що він брався, він проводив з максимальною енергією, використовувачи всі легальні шляхи, вживаючи й напівлегальних заходів, не зупиняючись і перед виразно нелегальними засобами, з тим, щоб у найкоротший час добитися як найбільших результатів, знаючи, що вже завтра, можливо, не можна буде робити те, що ще можна робити сьогодні.

Він сам викладав історію України й історію української літератури на старших курсах. Це були не лекції, а натхненна полум'яна проповідь української національної ідеї, які жадібно оприймалися студентами. Всі інші викладачі українці на своїх лекціях теж допомагали цьому. Широка національно-українська виховна робота велася й поза лекціями. Активно працювали різні гуртки. Міхновський та інші викладачі часто ввечері після занять провадили розмови з окремими студентами чи групами студентів. Все це мусіло служити й служило одній справі - зміцненню й поглибленню національної свідомості наших студентів.

Наслідки нашої діяльності були величезні. Кидане нами насіння потрапляло на родючий ґрунт і буйно розвивалося. За порівняно недовгий час наші студенти ставали активними носіями української національної ідеї, робилися гарячими патріотами, свідомими борцями за українську національну справу. Через студентів ця національна свідомість передавалася і їхнім батькам, ширилася серед усього кубанського українського люду. Кубанські українці почали відчувати себе одним організмом, який воскресав до нового життя. Там у станиці Полтавській, в українському Технікумі знову забилося серце Кубанської України; розносячи життєтворчу кров по всіх досі омертвілих членах.

Висліді нашої роботи не були б остільки яскравими, якби Міхновський свідомо не вживав заходів до усунення всяких інших впливів. Воупереч прямим вказівкам зверху, Міхновський зумів повести справу так, що в Технікумі аж до нашого від'їзду не було організованого осередку комсомолу. Крім того було якось так зроблено, що на протязі більш ніж половини року в Технікумі не викладалися комуністичні політичні дисципліни. І в той же час пан Микола казав мені, що він присвячував цілі лекції, з'ясовувачи необхідність створення окремої української Церкви. І при всьому цьому Міхновський остільки уміло провадив загальну політичну лінію, що до певного часу все йшло гаразд.

Пан Микола і я жили в одній квартирі, разом обідали. На протязі дня нам завжди доводилося нерозлучно звертатися один до одного. Ввечері майже щодня ми довгенько розмовляли, обмірковували плани нашої дальшої роботи в Технікумі, згадували минулі події 1917-1920 років, багато розмовляли на загальнополітичні теми.

Відносини наші ставали ще далі, то ближчими й інтимнішими. Міхновському було тоді 50 років, а мені 30. Пан Микола казав нерів, що має до мене немов би батьківське почуття. З того часу аж до його трагічної смерті я був найближчою найбільш довіреною людиною. Зі мною ділився він спогадами про своє багате минуле політичне життя. Мені висловлював він і свої нові думки, що виникали в нього при підсумовуванні пережитих великих історичних подій.

Міхновський глибоко любив і цінив український народ, вважаючи його одним з найбільш обдарованих і міцних народів Європи, — тільки нещаслива доля не дала йому досі змоги повністю виявити все багатство свого духу. Він вірив у щасливе майбуттє України, але казав, що український народ не повинен тільки сподіватися, що хтось подарує йому кращу долю; і треба здобути упертою працею, рішучою боротьбою при мудрому національному керівництві. Різно обурювався він проти тих українців, які обмежувалися тільки культурною роботою, швидко гадаючи, що сама тільки воля культурного розвитку вже визволить Україну з її поневоленого становища. Такі люди чесні й гарні самі по собі, не розуміли історичних вимог часу, не розуміли, що тільки державна суверенність є надійною запорукою вільного, позужного розвитку й розквіту українського народу. Великим лихом для України було те, казав він, що в вирішальні часи такі м'якотілі Манілови мали відповідальні пости, які вимагали насамперед великої енергії, сміливості й рішучості.

"Я не можу не почувати гордості," казав нерів Міхновський, — "що ще двадцять п'ять років тому я перший одверто й категорично проголосив, що Україна мусить бути й буде самостійною. Тоді, ні серед друзів, ні серед ворогів не було жадного чоловіка, який би не поставився до цього скептично й насмішливо. Проте мені самому довелося дожити до того часу, коли Україна справді була самостійною державою. Щоб не судила мені доля надалі, хіба цього одного не досить, щоб мати право бути задоволеним своїм життям?".

Успіх справи, яку ми провадили, був такий великий, що це не могло не привернути до себе широкої уваги. Тим самим активувалися сили, ворожі українському національно-визвольному рухові, і почали рішучу боротьбу з нами. Вже впродовж другої половини 1922—23 навчального року ми мусіли весь час озиратися навколо, відчувавши й знаючи, що проти нас з усіх боків ведеться кампанія.

І в цих обставинах Міхновський виявив себе сміливим, відважним і разом з тим дуже умілим і досвідченим борцем. Пригадую характерний випадок. Колись у березні з ферми Технікуму принесли жмут ранньої редиски. "Пане Іване, чи не думаете ви, що я буду їсти цю редиску?" — сказав пан Микола — "редиска — це ж сміття; але хай і вона служить загальній справі" ... і послав цю редиску секретареві парткому для пом'якшення напружених відносин.

Пригадую ще, що в Великодну Ніч два наші студенти читали в церкві Апостола українською мовою, що дуже сподобалося населенню. Через день хтось із численних наших приятелів повідомив нас, що станичний партком хоче з цього приводу повести проти нас кампанію. Міхновський зразу видав і вивісив грізного наказу з застереженням на свідомих "винуватців" з попередженням про звільнення їх з технікуму; він сам звернувся до парткому з проханням допомогти йому в боротьбі з такими небажаними явищами. В дійсності ж ці "винуватці" належали до числа найбільш довірених

осіб Міхновського, — всі студенти були остільки близькі нам, що вони цілком розуміли необхідність уживання тих заходів.

Становище щодалі, то більш загострювалось. Приїздила спеціальна комісія з Краснодару для ревізії технікума. Один час я трохи не був заарештований. Але Міхновський вів справу так уміло, що з усіх колізій ми виходили переможцями.

Починався новий 1923–24 навчальний рік. Український Педагогічний Технікум у станиці Полтавській ставав справжнім національним центром кубанської української людности. З усіх кінців Кубанської Области надходили заяви про бажання вступу до технікуму. Успіх технікуму був одночасно виразним успіхом української національної справи.

В перших днях вересня Міхновський поїхав з доповіддю до Обласного Відділу Освіти в Краснодарі. "Якби хоч десята частина того, що про вас говорять, була правдивою, то вас треба було б до стінки поставити, — але ви краще самі подайте заяву про звільнення" — сказав Міхновському завідувач Обласного Відділу Освіти. Міхновський подав заяву про звільнення, мотивуючи її тим, що він вестиме курс української літератури в Краснодарському Педагогічному Інституті.

Природним заступником Міхновського, принаймні тимчасовим, мусів бути я. Коли я обережно заявив у Обласному Відділі Освіти, що почував себе втомленим, то мені зразу попередливо відповіли: "Так, ми знаємо, що ви заморилися", й завідувачем технікуму була призначена інша, національно мало виразна, але всеж таки близька нам людина.

Оскільки я лишився завідувачем навчальної частини, то ми в Міхновським вирішили, що будемо продовжувати нашу справу, хоч і не так інтенсивно, як раніш, — але склалось інакше. В кінці вересня мене повідомили, що в ті краї прибув якийсь чоловік, що був добре ознайомлений з попередньою діяльністю Міхновського; цим дуже зацікавилися місцеві партійні організації. Я зразу ж поїхав до Краснодару й повідомив про це Міхновського. Обміркувавши все, ми вирішили, що нам обом треба виїхати з Кубані. Залишатися ще далі це значило наражатися самим на велику небезпеку; до того ж ми могли б цим тільки пошкодити українській національній справі на Кубані.

Пан Микола виїхав зразу ж; я повернувся до станиці Полтавської й днів через три виїхав також. Так закінчився кубанський період діяльності Миколи Міхновського. За короткий час нами зроблено було дуже багато — були покладені міцні підвалини для дальшого розвитку національної свідомости кубанського українського народу. Ми певні були, що ніщо вже не зможе заглушити кинуте нами "сім"я — воно пускатиме нові й нові паростки й усе більше розвиватиметься.

Коли в 1936 чи 1937 році я довідався, що станиця Полтавська рішуче не погоджувалася перейти до колгоспів і тому всі до одного мешканці станиці були вислані більшовиками в північні краї, то я подумав, що це теж було одним з наслідків діяльності Миколи Міхновського.

З Краснодару Міхновський поїхав до свого знайомого до міста Грозного на Кабні. Я поїхав на Україну й, перебуваючи в напівлегальному стані, влаштувався учителем на селі недалеко від Києва. Відти я часто приїздив до Києва. З паном Миколою ми скоро зв'язалися листовно. Він писав мені, що живе добре, в спокійній обстановці, але що його гнітить відірваність від українського оточення. Запитував він мене й інших людей, чи може він приїхати до Києва. Не знаю, що йому відповіли інші, а я написав, що приїздити можна, що трудно знайти працю по душі, але, що тут можна спокійно жити.

То був період початку НЕП'у, повіяло немов би вільнішим духом, повернувся з-закордону М. Грушевський і працював у Києві. Сам Міхновський незадовго перед тим досить значний час жив і працював на Кубані зовнішньо легально. Все це спричинилося до того, що я неправильно оцінив становище й подав Міхновському, що пораду.

Якось у лютому 1924 року, коли я приїхав до Києва й зайшов до пана Володимира Шемета, то побачив там Миколу Міхновського, який щойно приїхав до Києва й оселився у Шеметів. Пан Микола виглядав добре й був настроєний бадьоро.

Після того при кожному приїзді до Києва я бачився з паном Миколою, багато розмовляв з ним. Міхновський весь час хотів улаштуватися на якусь роботу, але йому з цим ніяк не щастило. Він казав, що воі, до кого він звертався, ставляться до нього немов би з побовзанням.

В одну з останніх наших спокійних зустрічей в квітні ми з паном Миколою довго гуляли по вулицях. Пам'ятаю, я запитав тоді Міхновського, чи не вважає він, що я його неправильно поінформував, радячи приїздити до Києва. — "Ні, ви написали цілком вірно. Шкаву працю знайти тут трудно, але жити тут можна". Ці слова пана Миколи я часто згадую — вони знімають з мене частину відповідальності. Ми обидва помилково оцінили загальну ситуацію, але розплатився за цю помилку один Міхновський.

Точно не пригадую, якого саме числа був цей жаклиивий день. Було це в кінці квітня в страсну суботу. Я приїхав до Києва, як звичайно, зайшов до Шеметів. Пан Микола завжди зразу ж виходив до мене, а тепер його щось не було видно.

"Пан Микола дома?" — "Так, дома" — з деяким замішанням відповів мені. А трохи згодом вийшов таки й він сам. Похмурений, немов скупдий. Привіталися, почали розмовляти. Розмова якось не клеїлася.

"Пане Миколо, ви не здухаєте?" — запитав я. "Ні, спасибі, я здоровий" — і після декількох хвилин уривчастої розмови раптом: "Пане Іване, вам можна цілком вірити? Тепер я, здається, вже нікому не вірю" — і він розповів мені про свою жаклииву трагедію.

Незадовго перед тим він одержав від знайомих з Німеччини листа з візою на право виїзду закордон. Конверт був розірваний. Скоро після того до них на квартиру зайшли якісь особи нібито для перевірки документів й дуже довго привітно розмовляли з Міхновським. А на другий день після того, юли пан Микола ішов по вулиці, до нього підійшов якийсь чоловік і запропонував слідувати за ним. Він одвів його до Чека. У той же день його закликали на допит. За столом сиділо багато людей — чоловік дванадцять.

"Ми знаємо, що маємо справу з значною політичною постаттю. Ми пропонуємо вам важливе, відповідальне, почесне політичне завдання. Ви користуєтесь великим авторитетом серед українського громадянства і тут, і закордоном. Ви мусите допомагати нам, — у розмовах, у листах, скияти українців до підтримки нас, до активного співробітництва з радянською владою..."

Міхновський звичайно відмовлявся. "Ну щож подумайте ще..." і Міхновського одвели до ізольованої камери у льох.

"Пане Іване, я знав, що так просто вони вже мене не випустять... Я вже не молода людина. Я боявся, що юли мене почнуть мучити, то мої нерви не витримать. І я вирішив... погодитися на їхню пропозицію, щоб вони випустили мене і я міг би вільно покітчити з собою..."

Приголомшений, слухав я це оповідання. І всеж таки зразу почав заперечувати; говорив, що треба смікуватися за всяку ціну визволитися, втекти.

Міхновський тільки безнадійно хитав головою. — "Ні, це немож-

ливо. Ви й не уявляєте, як за мною отежать. Дивно, як же ви змогли прийти до мене. Якби я був зовнішньо менш помітним постаттю, то ще можна було б спробувати, а так-це безнадійна річ... Та й для чого жити? " — "Та хоч би для того, щоб помститися" — відповів я. Ще й ще сажкувавоя я умовити, але в усьому тоні Міхновського відчувалось, що він вважав себе вже приреченим.

Сумно попрощалися. Коли я виходив і був уже на сходах, він раптово знову озвався до мене:

" Так помститися ж!... Помститися й за мене й за тебе!..." Це були останні слова, які я почув від пана Миколи. Це вперше він звернувся до мене на "ти".

Вихор думок і почувань вирував у моїй душі, коли я йшов до дому. Але я ніяк не думав, що справа безнадійна. Головною небезпекною я вважав те, що Міхновський немов би втратив мужність і бадьорість, потрібні для успішного проведення втечі.

Незважаючи на пряму заборону Міхновського, й вирішив на другий день знову піти до нього. Не застаю його дома. Мені назвали вулицю й будинок, куди він пішов. Я попрямував туди, сподіваючись зустріти на вулиці й вільно порозмовляти, немов би при якійсь падковій зустрічі.

Підходячи до названого мені будинку, я побачив на вулиці характерну постать чекіста, який одверто стояв і дивився в бік цього будинку. Тоді тільки я зрозумів не цілком лоні слова Міхновського. Він був вимушений з Чека, але знаходився під конвоєм, якого могли не помічати інші, але про який знав він сам. Очевидно й у їхньому дворі був установлений пост. Це дуже утруднювало втечу. Мої відвідування могли ще й більше погіршити становище Міхновського.

Я вирішив не намагатися з ним бачитися. Але я тільки про те й думав, як всетаки організувати втечу. У мене не було потрібних грошей; я написав родичам і знайомим з проханнями шклати гроші. Днів через десять я вже мав їх і виробив план втечі, який при певній сміливості мав всі надії на успіх.

Приїхав я до Києва. З обережності не пішов сам, а попросив близьку людину піти до Шеметів і довідатися, як стоїть справа, а сам чекав недалеко на вулиці. Моя знайома скоро повернулася з фатальною звісткою, що вже було пізно — Міхновський покінчив з собою. Через декілька днів я був у Шеметів; пані Шемет докладно розповіла мені про останні дні життя пана Миколи. Вони нічого не знали певного, але багато про що догадувались. Пан Микола весь час був сумний. Увечері він часто наводив, на какучи куди. З деяких його висловів можна було зрозуміти, що його переслідують Чека. З однієї розмови незадовго перед його смертю можна було догадуватися, що Чека загрожило репресіями до родини Шеметів якщо Міхновський утече. Для надзвичайно вляхетної натури пана Миколи це одно могло бути вирішальним. Думка про те, що він накличе лихо на родину, яка була також гостинною до нього, мусила його дуже страшити.

Саме самогубство пана Миколи для близьких людей було несподіваним. Вранці він не вийшов до чаю — подумали, що він пішов з дому в якійсь справі. Тільки о 10-й чи 11-й годині хтось випадково побачив його вже похолодне тіло в маленькому садку, в глибині садиби.

Так загинув Микола Міхновський. У важкому іспиті, який поставила перед ним доля, він найшов свій вихід — сміливий, рішучий, вляхетний, яким було й усе його життя.

П Р И Н Ц И П И

соціально-економічного устрою України

(проект *)

Соціально-економічний устрій і економічна політика Суверенної Української Держави будуться на таких основних засадах і примуваннях:

I. Економічна незалежність і самостійність України. Економічна міць і багатство України.

II. Всебічний розвиток продукційних сил України на рівні найвищих досягнень світової науки й техніки.

III. Україна, як Трудова Держава, об'єднує й захищає усіх трудящих усіх галузей фізичної, інтелектуальної й культурної праці. Базовий і підпорядкований Української Держави є увесь український нарід, усі стани й класи України, усі українські громадяни.

IV. Україна є права Держава, що керується на засадах соціальної справедливості, на твердих основах закону, рівного для усіх громадян.

V. Конфлікти, що виникають з приводу вживання найманної праці на підприємствах і в установах, вирішуються авторитетним, безстороннім судом. Суд в Українській Державі є вища установа, якій підкоряються нарівні усі громадяни.

VI. Українська Держава непохитно прямує до гармонійного погодження інтересів усіх класів, станів, верств і кіл, ставлячи перед собою якнайголовніше соціально-політичне завдання, ліквідацію класової ворожнечі й боротьби, що являється причиною внутрішнього розкладу, знесення, а іноді й руйнації Держави.

Здійснюючи начала соціальної справедливості, як основи соціальної політики, Українська Держава прагне до запровадження сталого соціального миру, дружньої співпраці усіх класів і верств, що сприятиме злиттю їх в монолітну громаду, надихнену високими національно-державними прагненнями та піднесенням справді патріотичного духу.

Базуючись на культурному патріотичному працьовитому громадянстві, Україна, перетворившись в міцну й могутню Державу, здійснює свої завдання щодо піднесення народного багатства й добробуту громадян, в тому числі забезпечення працевдатних.

VII. Вважаючи прагнення до власності як на рухоме, так і особливо на нерухоме майно за природне, властиве культурним країнам і українському народу, і визнаючи, що вищий розвиток культури й цивілізації можливий лише на основі права власності, прагнення до якої править за великий стимул підвищення продукційності праці, піднесення творчості, господарчої ініціативи, технічного прогресу й заощаджень, в Українській Державі право приватної власності вважається за сталу й довіку непорушну, основу господарчого життя, яку Держава охороняє усією силою законів і влади.

Виходячи з визнання права приватної власності за невідірче й непорушне, в Українській Державі з непохитною силою охороняється право кожного громадянина на заробіток, як на влас-

ж/ Матеріал подаємо в порядку дискусії.

кість його, що виникає з його праці. Українська Держава не припускає виключення праці, зважаючи таке за злочин, за порушення права власності.

УШ. Обмеження права приватної власності припустиме тільки в окремих виняткових випадках, і то лише для задоволення важливих інтересів країни і суспільства, як то: тимчасове обмеження права, або відчуження землі й будівель для шляхів, споруджень військового призначення, меліоративних заходів, геологічних досліджень, експлуатації корисних покладів тощо.

Кожен випадок відчуження оформляється постановою вищого уряду.

За відчужене майно власник одержує відповідну винагороду за справедливою оцінкою того майна, чим не заперечується, а стверджується право приватної власності.

ІХ. Земля - головне багатство України, що визначає її вагу нашої держави в європейському й світовому масштабі. Продукція сільського господарства задовольняє насущні потреби всієї людності цілої України, сировинні потреби промисловості, править за важливий чинник зовнішньої торгівлі, хліборобство основне заняття й одне джерело добробуту переважної кількості громадян України. Тому Держава, як і українське суспільство в цілому, зацікавлені в розв'язанні аграрного питання на Україні в найбільш раціональній формі, що цілком забезпечує згадані важливі потреби.

Відповідно до того й урахувавши країні традиційні особливості українського народу щодо хліборобства, Українська Держава вирішує аграрне питання на таких основних засадах:

а/ основною системою землекористування вважається стала навіки непорушна приватна власність хлібороба на землю;

б/ кожна хліборобська родина наділяється землею за певними нормами, достатніми для раціонального господарства, різними для окремих районів - в залежності від визначення мінімального розміру наділу, на якому можливо вести раціональне господарство, і в залежності від співвідношення в кожному районі площі придатної для хліборобства землі та наявної кількості хліборобських господарств,

в/ єдиною формою хліборобського землекористування визнається в і д р у б н е господарство; черезполосниця ліквідується та вилучається з виду форми вважається хуторське господарство, як найбільш придатне для інтенсивного, високо продуктивного хліборобства; розвиткові хуторської форми господарства сприяє й допомагає Держава, а також і місцеве самоврядування;

г/ за найкращу форму запровадження заходів допомоги хліборобам щодо піднесення їх господарств на вищий щабель вважається кооперація; вступ до числа членів кооперативу і відходження від нього цілком вільні - залежать лише від бажання хлібороба; державний уряд і місцеве самоврядування максимально сприяють розвиткові хліборобської кооперації;

д/ земля, право попередньої власності на яку буде доведено й обсяг встановленого нормою обмежено, повертається хліборобам безкоштовно, а за ренту наділу хлібороби виплачують Державі вартість її по справедливій оцінці; виплата розкладається на рати;

е/ хліборобське господарство не поділяється на майоратне, або, за відписом, переходить неподільно до одного лише спадкоємця; земля абсолютно виключається з спекулятивного обігу;

ж/ єдиним володарем землі до реформи являється лише Держава, до якої переходять також відмерлі /вморочені/ та інші безгосподарні землі; землі з державного фонду розподіляються за певну плату, остаточно встановлюється Союзом, а в окремих випадках безкоштовно, між установами місцевого самоврядування, кооперати-

замк, різними громадами й об'єднаннями досвідчених в сільському господарстві фахівців на підставах довготермінової оренди, або довічне за обов'язком, зафіксованим в договорі, провадити господарство за певною системою й обов'язковим включенням до плодовитих певних культур;

з/ земельні податки на користь земельного самоврядування й Держави виплачуються грошми, або продуктами сільського господарства в асортименті, який відповідає властивим для кожного району культурам; норми податків визначаються для кожного району і вгіддя, відповідно до прибутковості, губернiальними органами місцевого самоврядування за погодженням з органами Державного уряду, для земель, на яких провадиться меліорація, встановлюються певні пільги, які стимулюють успішне виконання меліоративних заходів, збирання земельних податків покладається на сільські громади;

і/ виконання меліоративних заходів, що мають значення не лише для окремого господаря, а також для цілого району, обов'язкове для кожного приватного й громадського господаря;

к/ меліоративні заходи, запровадження нових культур, заходи що до піднесення сільського господарства, провадяться за участі й матеріальною та організаційною допомогою Держави, місцевого самоврядування й кооперації; питома вага участі кожної із зазначених систем визначається в залежності від економічної ваги згаданих заходів; якнайбільшу для України вагу надається заходам щодо насадження лісів й корисних чагарників, для захисту річок, вододілів, для боротьби з суховіями й пісками, розгорненню таких культур великого економічного значення, як шовківництво, що має оптимальні умови для розвитку на Україні, бавовництво, тощо;

л/ для впорядкування торгівлі збіжжям, що має світове значення й головне для України, запроваджується всередині України мережа елеваторів і система гарантованих Державою варрантів, що сприятиме значному піднесенню активу зовнішнього торговельного балансу й заробітку хліборобів,

м/ з Державного земельного фонду задовольняються житлово-садибні потреби громадян, і, по змозі, збільшуються фонди хліборобського користування для нових хліборобських господарств; церковні і монастирські землі залишаються в державному фонді, натомість Держава допомагає матеріально церкві, яку визнає більшість українських громадян на сході і заході України; вгіддя всеукраїнського господарського значення - ліси, ріки, моря, їх береги і тому под., знаходяться в порядкуванні Держави; окрему частину державного фонду становлять удільні землі.

н/ приватна власність хліборобів на землю, замість колективної, впроваджується негайно; МТС й передаються хліборобським кооперативам: - хлібороби мають право, на підставі добровільних довготермінових угод між бажаючими, організовувати колективні господарства, входження до яких для жадного хлібороба, ні за яких обставин, не може бути обов'язковим чи примусовим.

Х. Українська Держава приділяє якнайбільшу увагу розвитку індустрії, ставлячи в цьому відношенні такі завдання: а/ повне задоволення за рахунок отчизної продукції для військових потреб, б/ фактичне здійснення економічної незалежності України, себто: максимальне скорочення імпорту, задоволення внутрішніх потреб промислової продукції за рахунок виробництва української індустрії, збільшення експорту в тому числі заміна вивозу промислової сировини експортом індустриальних фабрикатів, вироблених з цієї сировини, що сприятиме підвищенню народного прибутку, в/ завантаження індустриальною працею достатків робочої сили, г/ піднесення виробничо-промислової техніки на рівень вищих досягнень світової науки й культури.

Осягнення цих завдань здійснюється на підставі таких керівних засад:

А/ запроваджується система державного протекціонізму розвитку оточеної промисловості: - оприлюдна митна й тарифна політика, пільги й фінансування найбільш важливих і потрібних для України галузей промисловості, заходи для утворення потрібної для них сировинної бази, забезпечення збуту продукції оточеної промисловості на внутрішньому ринкові і т.п.

Б/ заборона інвестицій і концесій для іноземного капіталу.

В/ мобілізація внутрішніх ресурсів: державні позикки, аванси гуртових покупців і масових об'єднань споживачів, банківські кредити, перероблення сировини державних, кооперативних і громадських установ на крім за їх замовлення, спеціальні нарахування на випускні ціни виробів для нагромадження - фондів і капіталів, призначених для розвитку української індустрії і т.п.

Г/ максимальне оприяння повсякденному розвитку виробничо-промислової кооперації, особливо на селі.

Д/ оприяння й допомога поширенню ремесла й кустарних промислів;

Е/ раціональне розміщення географічно промислових закладів /на стиках водних і залізничних шляхів, в районах сировини, в місцях осілості робітників, наближення до ринків масового збуту для нетранспортабельних виробів, а взагалі від питомої ваги кожного із згаданих елементів у собівартості виробів, раціональне комбінування промислових закладів і т.п./.

Ж/ заходи для піднесення промислової культури й техніки: науково-дослідчі заклади, вищі інженерно-технічні школи, стимулювання технічних винаходів і раціоналізації процесів виробництва, утримання міцних штатів високо-кваліфікованих фахівців-інструкторів і консультантів, промислових виробництв, конкурсів, музеї, курорт, екскурсії, закордонні командировання, виставки, премії, нагороди і т.п.

З/ за власників промислових закладів правлять відповідно до їх завдань і компетенції: Держава, органи місцевого самоврядування, кооперація, приватні особи та їх об'єднання; дозвіл на організацію акційних товариств, трестів, синдикатів, що об'єднують промислові заклади приватних власників, дається у виключних випадках, обумовлюється системою прогресивного оподаткування і пильним постійним доглядом з боку держави й місцевого самоврядування за їх діяльністю з метою попередження надмірного збагачення обмеженої групи приватних осіб за рахунок експлуатації усього суспільства; в такий спосіб Українська Держава запобігає можливості соціально економічних зловживань, головне, можливості захоплення нечисленними групами приватних осіб важливих галузей промисловості, фактичному перетворенню їх на монополії й набуттю за рахунок надмірних спекулятивних прибутків небезпечного впливу на суспільне й державне життя, що спостерігаємо в суто-капіталістичних передових державах.

З тією ж метою забороняється організація приватних акційних банків, страхових товариств і т.п.

Притягнення іноземних капіталів для економічного розвитку України припускається лише в формі державних позик.

XI. Торгівля найголовніше джерело і засіб збагачення та нагромадження капіталів, придбаних нестільки з праці, не з великого хисту і здібностей купців, як з кращої та овітової кон'юнктури цін, з співвідношення пропозиції і попиту, - в спосіб нарахувань на робітничу собівартість продукції, які сплачують усі споживачі, цебто цілий народ. Отже торговельним прибуткам властива суто суспільна природа.

Відповідно до цього за головні суб'єкти торгівлі в Українській

кій Державі правлять такі суспільні організації, які забезпечують обертання торговельних прибутків на користь цілого народу, на зміцнення економічної сили Української Держави, на розвиток продукційних сил України.

Торговельна політика Держави і зусилля панувачих, головних торговельних організацій скеровуються на впорядкування торгівлі, не-припущення спекуляції та експлоатації продуцентів і споживачів / приватна торгівля збіжжям, виробами 6.000 кролевецьких вишивальниць, 20 тисяч кустарів сітков'язальців і кошикарів тощо/, на максимальне скорочення сітки торговельно-посередницьких інстанцій між продуцентами і споживачами та на зміцнення промисловости за рахунок торговельних прибутків, в наслідок чого збільшуються заробітки робітників, промислових закладів і продуцентів-одинаків.

Виходячи з таких провідних настановлень, за основні торговельні організації вважаються на Україні:

а/ державні торговельні установи, в яких зосереджується експортна торгівля збіжжям, придбання устаткування і матеріалів, потрібних для державних індустриальних закладів, і, за участю кооперації та органів місцевого самоврядування, експорт різних продуктів сільського господарства;

б/ установи кооперації і місцевого самоврядування, що, за регулюванням Держави провадять експортно-імпортні операції речами широкого споживання, матеріалами, устаткуванням і продукцією громадських та приватних промислових підприємств;

в/ кооперація-основна установа, що провадить внутрішню торгівлю; органи самоврядування виступають на внутрішньому ринкові відповідно до своїх завдань і компетенції;

г/ промислові заклади, хлібороби, кустарі, ремісники та інші дрібні продуценти мають право безпосередніх торговельних зносин з внутрішнім ринком, споживачами і замовниками, провадячи торговельні операції на своїх промислових підприємствах, на ярмарках, базарах та в інших районах збуту їх продукції;

д/ приватним особам надається право торгівлі на внутрішніх ринках.

XII. В цілому соціально-економічна політика Української Держави для досягнення зазначеної вище програми твердо і неухильно прямує до запобігання та усунення негативних стосунків, які викликають соціальну ворожнечу і заколоти, до встановлення згоди і солідарности, до органічної монолітної цілості Українського Народу, до піднесення труда, культури і народного добробуту на найвищий соціальний щабель.

Погоджена, координована співпраця Держави, місцевого самоврядування і кооперації, скерована в такому напрямкові, забезпечується відповідною структурою районових, обласних і державних установ, які в комбінованих сполученнях кооперативних, земських, муніципальних і державних органів, солідарно співробітничать за певним розподілом обов'язків з метою досягнення великих соціально-економічних завдань на Україні.

З старих архівів

Нижче подаємо опублікований у кварталнику "НЕМЕЗИДА" в січня 1936 р. лист Військового Міністра УНР, Ген.Шт.Полковника/пізнішого генерала/ В.Сальського, до Гол.От.С.Петлюри, з дня 27.VII. 1920 р., ч.317.

Вельмишановний Симоне Васильовичу!

У своєму листі до п. Прем'єр-Міністра від 21.VII.ц.р.ч.20 /копія надіслана мені/ Ви, Пане Отамане, робите закид Військовому Міністерству, на чолі якого стою я. Військове Міністерство, Ви пишете, "як доводиться на жаль констатувати, в останні часи не виявило потрібної ініціативи ні в відношенні полегшення умов існування армії, ні тим більш, збільшення і зміцнення її.

Я примушений Пану Отаману докласти наступне.

Весь час Військове Міністерство працювало з повним напруженням всіх своїх сил, але загально тяжкий стан УНР не дав можливості виявитись наслідкам цієї праці.

За короткий час перебування в Вінниці/1 травня-8 червня 1920р./ Військове Міністерство встигло покласти міцний фундамент для організації військового зацілля, якого ніколи не було в УНР, а був лише хаос. Було сформовано 4 запасових бригад при самих несприятливих фінансових обставинах, при чому дуже скоро всім їм прийшлося виконувати бойові завдання. Де-які з бр-д відзначилися в боях і ні одна з них нічим себе не залямувала. Ця обставина свідчить, оскільки правильно та міцно було організовані бригади і що вони були в силі провести мобілізацію, як слід. Не дивлячись на всю нез'явленість тільки-що звільненого від ворога терену, все було підготовлено до належної мобілізації з військово-адміністративного боку. Тільки недоставка поляками в той час одягу та зброї згідно умов/що вони потім і самі визнали/, брак почасти харчів не дали можливості провести мобілізації в травні і з початку червня. З боку постачання за цей час було зроблено багато, як Ви самі мали можливість бачити під час відвідування м-ва: були складені контракти на взуття, одяг, харчі і, взагалі, почалась налагоджуватися широка праця. Тяжкий фінансовий стан УНР страшенно зв'язував руки в справі постачання армії і не давав можливості задоволити навіть платнею козаків і старшин, не дивлячись на те, що мною перш усього було проведено закон, що 2/3 всіх державних прибутків/власне з продукції експедиції/йшло на військо. Всю справу постачання армії я широко поставив перед Радою М-ів і вжи всіх заходів для належної широкої організації закупок для армії за кордоном/Рада постачання, комісія придбання, організація комісії і т.д./ Я шукав нових, більш радикальних шляхів в цій справі і певен, що якби не військові обставини, то наслідки були б гарні. Але вся праця М-ва обірвалася через залишення Вінниці 8.VI.ц.р.8.VI.ц.р.М-во, як і інші сіло в вагони і почало мандрівку, етапи якої - Змеринка, Проскурів, Старокопчанів, Кам'янець на Поділлі, Чортків, Станиславів, Рясів, Тарнів, де 19.VII.ц.р.М-во розташувалося. Іхали в брудних тягарових вагонах, в котрих було набито по 30-40 чоловік; за весь час мандрівки на один день виграли в Старокопчаніві і на один тиждень в Кам'янці, решту часу провели в вагонах. В таких обставинах працездатність службовиків зменшилась до мінімуму/Це визнають всі м-ри/, люде деморалізувались, а саме головне - збільшилось число сла-

бодухи, що втратили віру в справу. Судіть, Пане Отамане, що могло Міністерство зробити в таких обставинах за останні півтора місяця.

Але не дивлячись на такі обставини ще в Жмеринці я перший підняв питання про мобілізацію на теренах Волині та Поділля, що були під цивільною владою поляків. Була переведена вся підготовка праця для мобілізації, для чого я лишив в Проскуріві І-ше генерал-квартирмейстерство, відповідно розташував запасові бригади і для нагляду та керування призначив командувачим запасовими бригадами полковника Базильського, вжив відповідних заходів перед польським начальним доводством. Ви самі, Пане Отамане, вживали заходів, аби скорше була згода поляків на мобілізацію. Але Варшава дала умовну згоду на мобілізацію дуже пізно, коли ворог вдерся до Яриолинців і приходилось вже втікати.

Переводити мобілізацію без згоди польського уряду і відповідного його розпорядження місцевій владі було неможливо, про що свідчить досвід 3-ої стр. дивізії в квітні ц.р., коли почали переводити мобілізацію без згоди поляків: польська місцева влада на кожному кроці чинила перешкоди і розганяла мобілізованих, виступаючи перед ними в ролі оборонців від нас, що страшенно знижувало нашу гідність/про це я докладав маршалу Пілсудському в Вашій присутності/.

Щодо постачання армії в цей час, то в яких обставинах знаходилась ця справа, свідчить історія з організацією харчового склепу для армії в Дунаївцях. Все було готове для організації цього склепу при допомозі М-ва народного господарства, але знову не було з дозволу поляків; все це добре відомо п.м-ру нар. господарства Архипенку.

Що можна було, Пане Отамане, в таких обставинах, коли до того ще військової події розгортались стійко, зробити для армії? Де був ґрунт для прояву "ініціативи"? Коли, Пане Отамане, моя постать не на місці, то краще мені про це сказати, ніж так тяжко ображати без підстав. Я цього не заслужив. З перших днів українського національного руху я став в ряди борців за долю України і непохитно працював до сі, віддавши цій справі всього себе.

Не шляхом інтриг і різного роду політиканства я досяг вищих посад в українській армії. Моє командування запорожцями всім відоме, під моїм командуванням в жовтні 1919 р. Українська Армія нанесла Ленінській тяжкі поразки.

Я погодився зайняти посаду м-ра після довгих просьб бувшого Прем'єр-Міністра Мазепа в найтяжшу хвилину української державности. "Беріть цей тяжкий хрест", сказали Ви, Пане Отамане, коли я вступав на посаду м-ра. Я взяв на себе цей хрест, хоч я знав, яку невдячну роль я беру на себе, але повне безладдя та безсистемність в нашій військовій справі, віра в українську справу, віра в свої сили переконали мене в необхідності зробити це.

Я поставив перед собою ясну мету створення національної української регулярної суто-демократичної армії, і до цієї мети я йшов твердо і прямо, не зважаючи ні на які обставини. Я так робив, бо вірив у правильність поставленої мети і в Вашу підтримку. Можливо, що де в чому я помилявся, але не помиляється той, хто нічого не робить. Я робив зо всіх сил на протязі 3-х років, ця праця не дала мені нічого, крім напівголодного існування в сім'ї на чужині. За що ж Ви, Пане Отамане, так тяжко і прилюдно мене ображаєте?

Відповідні висновки з Вашого закиду я, розуміється, зроблю.

З правдивою пошаною готовий до послуг, В. Сальський. 27. VII. 20 р. ч. 317.

З нових вигадів

ГОЛОС ДЕРЖАВНИКА № 2, 1947, ст. 58.

З великою приємністю зазначаємо появу другого випуску "Голоса Державника" х/, що ставить своєю метою "ознайомити своїх читачів з державницькими ідеями в українознавстві та заманіфестувати державницьку методологію в дослідженні української проблематики, як і рівно ж і давати оцінку сучасним подіям та фактам в аспекті державницьким" /"Замість передмови"/. Центральне місце збірника становить стаття В.Г-ка "Українська народницька історіографія в світлі державницьких ідей" / ст.12-29/. Автор ставить своїм завданням з'ясувати, чому сучасні українці є бездержавниками і то не тільки назовні, формально, але й внутрішньо, психічно, своїм світоглядом. Вже Липинський дав загальну відповідь на це питання, каючи, що катастрофа нашої останньої боротьби за створення Української Держави сталася головно внаслідок того, що ця боротьба "була ведена людьми, які в державну незалежність не тільки перед тим ніколи не вірили, але навіть до самої ідеї державної незалежності ставилися з погордою й ворожею". Автор хоче перевірити думку Липинського на наших історіографах, що писали нам українську історію і саме тим зажили слави провідників нації. Він обмежується хронологічно найближчою нам історіографією, що носить назву народницької і вплив якої ми відчуваємо безпосередньо. Зупиняється він на Максимовичу, Костомарову, Драгоманову, Кулішеві, Лазаревському й Грушевському, як на найбільш яскравих представниках народницької історіографії. На нашу думку, Максимовича він притягає даремно, бо Максимовича можна вважати за державника, правда, всеросійського, яким був і Бантиш-Каменський, що свою прихильність до України поєднував з російським державним патріотизмом, з рештою так, як цей патріотизм поєднувався і у Котларевського, Гулака-Артемівського, Метлинського та інших діячів нової відродженої літератури української.

"Народництво" в українській історіографії можна сміливо починати з Костомарова, що в дослідженні української історії підкреслює народницькі засади, дошукується народоправства в глибокій старовині і знаходить його в князівському віці і в козацтві. Він стає ідеологічним провідником українських народників і не хоче бачити державницьких тенденцій в історії України. Але Костомаров не солідаризувався з революційними настроями молоді, з її "бунтарством", і розходився з нею в питаннях релігії, церкви, моралі.

За представника революційного народництва п.В.Г-ко зовсім слушно вважає Драгоманова. Та проте в протилежність Костомарову він сам шукав у нашій /козацькій/ минувшині проявів державницьких стремлень, але - не знаходив їх, про що не раз з певним дозволом собі сказати, сумом згадує він в своїх писаннях. Самостійництво - це, на його думку, так би мовити, пережитий етап на шляху шукання кращої долі для українського народу, і тому цієї долі слід шукати іншим шляхом, звязуючи будучність українського народу з ідеями все-людського поступу, ідеями соціалізму. Невірно, на мій

х/ Тимчасом появилсь уже й третє число, про яке дамо звіт пізніше.

погляд, прилучати й Куліша до гурту народників. Він був по суті державник, але рано зневірився в державній здібності українців і прийшов до думки, що злука України з Московом була ділом історичної необхідності. Цієї думки не зрікося Куліш до кінця свого віку, хоч і осуджував московську політику щодо України.

Так само, як і Куліш, уважав недержавність українського народу за притаманну, імманентну його властивість і Антонович. Але він бачив будучність українського народу не в зілланні з російським державним ладом, а в розвиткові демократичних ідей і містично вірив у життєву силу Українського Народу. Подібно до Антоновича уважав український народ за недержавний з самої природи і Лазаревський. Він підкреслює, що український народ був байдужий до ідеї незалежності, обособлений етнографічно, він ніколи, на думку Лазаревського, не виявив тенденцій до політичного відокремлення. Найбільш яскраво виявився, на думку п.В.Г-ка, народницький напрям історіографії в діяльності М. Грушевського, — в теорії і в практиці. Грушевський уважав народ за основний нерв історичного процесу і скрізь в історії дошукувався пояснення всіх явищ лише з позицій інтересів народу-демосу. З цього погляду Грушевський виправдував „татарських людей“, які в тринадцятому столітті не піддержували державницьких змагань українських князів і приймали зверхність татарську, та в усіх конфліктах влади з народом принципово стояв по стороні народних мас. Грушевський не міг простити ані київським князям, ані галицьким королям, ані козацьким гетьманам того, що вони не йшли по лінії „соціалістичних мрій“ народних мас. Взагалі ж народницька історіографія до державницького ідеалу ставилася байдуже. Проте зі смертю Грушевського в самій українській історіографії не стало визначних послідовників народництва, і навіть визначні учні Грушевського такі, як Томашівський або Джиджора, порвали з його концепцією. Новіші українські історики майже всі без винятку прилучились до державницького напрямку.

Д.Д.

1. Лист ЯВП ГЕТЬМАНОВОЇ до Пполк. Бориса Гоманна в 60-ті роковини його народження.	Стор. 1.
2. Життєвий стиль Бориса Гоманна. ВАРФОЛОМІЙ ЄВТИМОВИЧ. 2.
3. Письменник Борис Гоманн. ВРІЙ КОСАЧ. 5.
4. 29 квітня в світлі "Споминів" Гетьмана ПАВЛА. Г.Д. II.
5. Останні роки життя й смерть Миколи Міхновського. Д-р Ів.МАРЧЕНКО. I7.
6. Принципи соціально-економічного устрою України. Проф.О.МОРГУН. 24.
7. Із старих архівів. Передрук з "НЕМЕ ІДИ". 29.
8. З нових видань. "ГОЛОС ДЕРЖАВНИКА ч.2. Проф.-Академік Дм.ДОРШЕНКО. 31.

